

О.І. РЕЗНИК

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ТА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ ЗА НІМЕЦЬКИМ СЕРЕДНЬОВІЧНИМ МІСЬКИМ ПРАВОМ

Розглядаються особливості майнових відносин у німецькій середньовічній міській родині. Показана еволюція правового режиму майна чоловіка і жінки, а також розвиток немайнових прав подружжя.

Ключові слова: міське право, майно подружжя, майнові права, розпорядження майном.

Рассматриваются особенности имущественных отношений в немецкой средневековой городской семье. Показана эволюция правового режима имущества мужа и жены, а также развитие неимущественных прав супругов.

Ключевые слова: городское право, имущество супругов, имущественные права, распоряжение имуществом.

The article deals with the features of property relations in the German medieval city family. There were shown the evolution of the legal regime of property between husband and wife, as well as the development of non-property rights of spouses.

Key words: municipal law, the couple's property, property rights, the disposal of property.

Історія міського права на українських землях у середньовічну добу привертає значну увагу сучасних вітчизняних дослідників. Однак «материнське» міське право, яке виникло у німецьких містах у XII — XIII ст.ст., залишається малодослідженим у сучасній історико-правовій науці. Між тим звернення до його вивчення дало б змогу краще зрозуміти характер і напрями його трансформації на теренах України. Тому вивчення середньовічного права німецьких міст є корисним та актуальним для української історико-правової науки.

Правовому регулюванню сімейних відносин у системі німецького середньовічного міського права відводиться порівняно невелика кількість норм. Окремі привілейні грамоти зовсім не зачіпають цієї сфери суспільних відносин (наприклад, право міст Регенсбург, Ліппштадт, Андернах тощо). На думку автора, це можна пояснити тим, що відносини у родині тривалий час регулювалися канонічним правом. Формування міського права пов'язане із тим, що німецькі королі (які водночас були імператорами Священної Римської імперії), змагаючись за владу з Римськими Папами, намагалися здобути собі підтримку міст. Надання міському населенню особливих прав сприяло формуванню міщанського стану, зацікавленого в об'єднанні держави та у міцній королівській владі. Водночас королі були зацікавлені в розширенні сфери дії світського права, що позначилося на поступовій інтенсифікації регулювання спочатку майнових, а згодом і особистих немайнових відносин членів подружжя. У другій половині XII — XIII ст.ст. до орбіти дії німецького міського права входить і сфера сімейних відносин.

З XIII ст. у німецькому міському праві зустрічаються норми, які регулювали умови укладання шлюбу. Хоча прямої вказівки на те немає, з тексту норм зрозуміло, що шлюб могли передувати заручини. За правом міста Гослара, неповнолітні дівчата могли бути зарученими лише за згодою батька або опікуна (ст. 20)¹. Дошлюбні статеві відносини суворо засуджувалися церквою та світською мораллю. Право міста Фрайбург з XII ст. приписувало примушувати до укладання шлюбу чоловіка, який таємно звабив незаміжню дівчину; ця норма була підтверджена у редакції 1200 р.²

Канонічне право допускало шлюби лише між християнами. Але стосовно соціальної приналежності сторін і церква, і світська влада у XII — XIII ст.ст. не були надто суворими. Дозволялися шлюби між представниками різних міських общин, різних станів, навіть між вільними та залежними людьми. Так, наприклад, Фрідріх Барбаросса зазначив, що будь-який мешканець м. Вормс може взяти жінку з-поміж будь-якого соціального стану — як вільну, так і невільницю — і фогту забороняється розривати такий шлюб. Після смерті чоловіка жінка зберігала волю і не повинна була сплачувати жодних податків на користь колишнього свого пана³. Право м. Анвейлера встановило, що міщанин може взяти жінку з іншого міста і фогт того міста має відпустити її «вільно і без стягнення» (ст 8)⁴. Така політика, на наш погляд, була викликана тим, що королі були зацікавлені у зміцненні міст і у збільшенні кількості членів міської общини.

Соціальний і правовий статус членів подружжя визначався статусом чоловіка. За правом м. Дібург, шлюб з мешканцем Дібурга робив феодально залежну жінку вільною (ст 2)⁵. Але за правом м. Фрайбург, навіть у випадку, коли чоловік визнавав над собою владу сеньйора, після його смерті жінка не втрачала свободи (ст. 31). За правом м. Аугсбург, шлюб з чоловіком, що був чиншовиком, звільняв жінку, яка належала церкві і сплачувала на її користь чиншеві гроші, але їхні діти залишалися залежними від церкви (ст. 17). Після смерті такої жінки чоловік не повинен був платити церкві, але перед власною смертю мав віддати на користь єпископа крашу худобу та свій святковий одяг⁶. Тож бачимо, що королі розпоряджалися людьми, залежними від світських феодалів, однак остерігалися беззастережно звільняти тих, хто перебував у залежності від духовенства.

Хоча німецьке середньовічне міське право проявляло певну лояльність у соціальних питаннях, воно негативно сприймало норми звичаєвого права, які передбачали гучне весілля, обмін дорогими обручками, взаємні подарунки чоловіка та жінки. Так, право м. Страсбург забороняло звичай дарувати на весіллі каблучки (ст. 45), влаштовувати весільні бенкети більш ніж на 8 чоловіків і 8 жінок, запрошених від обох сторін (ст. 47), запрошувати на весілля більш ніж чотирьох жонглерів (професійних акторів, які для розважання присутніх співали і грали на музичних інструментах, (O.P.) і дарувати їм подарунки у винагороду (ст.ст. 47, 48). Порушення цих заборон каралося тимчасовим вигнанням з міста до сплати 5 фунтів (ст. 48) та штрафом у 10 денаріїв на користь міської адміністрації (ст. 50)⁷.

Шлюб вважався церквою одним із таїнств, тому самотнє життя, особливо для жінок, не заохочувалося суспільством. Долю дівчат вирішували їхні батьки: як вже говорилося вище, до повноліття дівчина не могла вийти заміж без згоди батьків чи опікуна. Хоча формально церква вимагала свідомої згоди сторін на шлюб, на практиці таке право було значно обмеженим: часто траплялися випадки примушення дочки (а іноді й сина) до «потрібного» батькам шлюбу. Особа могла відмовитися від немилого шлюбу лише через постриження у ченці або черниці. Оскільки тривалість життя у середні віки була невеликою (у Європі XIII ст. у середньому 21 рік, враховуючи високу дитячу смертність⁸), вдовство було частим явищем і нерідко укладалися нові шлюби. До особистих немайнових прав жінки-вдови належало право вільного вибору своєї долі — заміжжя чи вдовине життя. Однак, за правом м. Фрайбург, жінка, яка до заміжжя була невільною, а набула статусу мешканки міста шляхом шлюбу, після смерті чоловіка втрачала право міщанки і поверталася до колишнього стану (ст. 71). За редакцією 1200 р., будь-яка особа, яка намагалася примусити вдову до нового шлюбу або перешкодити їй укласти новий шлюб, каралася позбавленням статусу міщанина (ст. 71).

У нормах міського права середньовічної Німеччини є непрямі вказівки на те, що практикувалися розірвання шлюбу, хоча католицька церква суворо їх забороняла. Розлучення могло відбуватися з ініціативи міської адміністрації (фогта), а також з ініціативи самих членів подружжя. Про підстави розлучення міське право не згадує.

Правовий режим майна подружжя в різних містах не був однаковим. У деяких містах зберігали чинність норми звичаєвого права, згідно з якими члени подружжя обмінювали-

ся подарунками, так званими «ранковими дарами», які ставали власністю обдарованого. Однак на практиці ця норма часто порушувалася і поступово відмирала, на що вказує ст. 14 права м. Медебах: законодавець встановлює, що у випадку, коли чоловік або дружина у майбутньому захочуть відібрати майно, передане у дарунок, власник дарунку має перед судом доводити своє право на дароване майно показаннями свідків, які були присутні на весіллі⁹. Згодом міське право ставилося до правового режиму ранкового подарунку жінці ще жорсткіше, перетворюючи його лише на формальність. За правом м. Гьорліц, ранковий подарунок не ставав власністю жінки; чоловік міг розпоряджатися переданим у подарунок майном, воно не ставало власністю жінки після смерті чоловіка, а після смерті жінки відходило не її дітям, а знов-таки чоловікові (ст. 20)¹⁰.

Майнові та особисті немайнові права жінки у німецькій родині XII ст. були достатньо широкими. Право міста Фрайбург встановило, що жінка і чоловік є рівними у всьому і спадкують один після одного (ст. 42). Така сама норма існувала у праві м. Берн; крім того, міській владі заборонялося примушувати вдову до повторного шлюбу (ст. XI)¹¹. У тлумаченні Фрідріха Барбаросси привілейної грамоти на міське право м. Вормс вказано, що той з подружжя, хто пережив іншого, є спадкоємцем всього рухомого та нерухомого майна нарівні з дітьми; бездітні вдова або вдовець успадковують все майно одноосібно.

Німецьке звичаєве право знало поняття «материнської» частки майна, тобто такої, що належала тільки жінці й не входила до спільного майна родини. Право м. Фрайбург встановило, що кожна вдова або розлучена жінка зберігає материнську частку у своїй власності (ст. 42). Цією власністю жінка могла вільно розпоряджатися і відчужувати її.

Середньовічне німецьке міське право знало поняття дарунку. За правом м. Гьорліц, чоловік або дружина могли дарувати один одному подарунки; якщо факт подарунку був засвідчений у суді, то і чоловік, і дружина могли вільно розпоряджатися отриманим у подарунок майном (ст. 34).

Як правило, майно подружжя перебувало у їхній спільній власності, хоча на практиці ним розпоряджався чоловік. Однак без згоди жінки він не мав права відчужувати майно, у тому числі передавати його на користь церкви «на молитву за душу». Право м. Мюнстер допускало, щоб у день весілля подружжя саме встановило правовий режим майна: чоловік і жінка могли за спільною згодою або залишити його роздільним, або визнати спільним (ст. 9)¹². Зрозуміло, що таким чином закон захищав інтереси того з членів подружжя, хто був багатший за іншого. Водночас законодавець подбав про майнові інтереси іншого члена подружжя на випадок, коли один із них помре: і чоловік, і жінка мали виділити по частці майна, яке мало відійти його (або її) вдові або вдівцю (ст. 11). Мінімальна сума становила 6 денаріїв. Ст. 13 і 14 встановили: якщо подружжя вирішило, що їхнє майно буде спільним, то зберігається його поділ на частки чоловіка і жінки. Сенс такого поділу полягав у тому, що після смерті жінки її спадкоємицями були її сестри, якщо мали рівний їй статус. Право м. Мюнстер регламентувало, що саме має входити до частки чоловіка і частки жінки. Частку чоловіка складали: «кращий» кінь разом із поводдями, шолом, меч, сідло, шпори, спис (ст. 13). Тож бачимо, що законодавець відніс до чоловічої частки те, що було необхідним для кінного воїна. Отже, король дбав про те, щоб міщани могли у будь-який час виступити у військовий похід як ратники із власною амуніцією.

До жіночої частки належали: «краще» покривало, подушки, перини, скатерті, полотно, шлі золоті прикраси, одяг, прядиво, скриня та плетений кошик (ст. 14). Відтак за жінками залишалось право розпорядження речами, які становили основу хатнього господарства.

На роздільність майна чоловіка і жінки вказує ст. 18 привілею на міське право м. Фрайбург, згідно з якою чоловік міг подарувати або продати своїй жінці будь-яку річ зі свого майна. Водночас стаття заборонила чоловікові відчужувати майно сторонній людині без згоди повнолітніх дітей.

Звуження майнових прав жінки стає помітнішим з кінця XII — XIII ст.ст. Жінці заборонялося володіти майном, її придане повністю переходило до її чоловіка. У 1206 р., вно-

сячи поправки до наданого Фрідріхом Барбаросою у 1186 р. привілею на міське право м. Бремен, бременський архієпископ Хардвік встановив, що жіноча частка не виділяється від решти майна подружжя і не підлягає поділу при передачі у спадщину. Законодавець додав, що жоден із подружжя не може відчужувати жіночу частку (ст. 46)¹³. З цієї норми можна зробити висновок, що жінка позбавлялася права розпоряджатися майном, отриманим у придане.

Про те, що майно подружжя стає спільним, однак ним розпоряджається і управляє чоловік, свідчить ст. 26 привілейної грамоти на міське право м. Страсбург, за якою на жінок покладався обов'язок сплачувати кредиторам борги своїх чоловіків. Право чоловіка безроздільно управляти сімейним майном закріплене у привілеї на міське право м. Берну: доки батько живий, здоровий і при ясного розумі, він може все майно, у тому числі алоди, феоди та інші землі дарувати, продавати та позичати будь-яким чином, не питаючись дозволу жінки і дітей (XLIII, § 1). Однак жінці розпоряджатися майном було заборонено (XLIII, § 2). Вона набувала право розпоряджатися рухомим майном лише після смерті чоловіка; нерухомисть мала повністю перейти у спадщину дітям (XLIV, § 2).

У XIII ст. законодавець вже уважніше регламентує право розпорядження сімейним майном. У 1221 р. право міста Мюнстер встановлює, що ані чоловік, ані жінка, які хочуть передати майно церкві у випадку тяжкої хвороби чи у передчутті смерті, не можуть передавати свою частку (жіночу або чоловічу) (ст. 8). Отже, влада дбала про те, щоб особисті частки подружжя залишалися у сім'ї (вище вже вказувалося, що частки забезпечували існування хатнього господарства і можливість військової служби). За правом м. Гюрліц, хворі не могли відчужувати майна на користь церкви на суму вище 3 шилінгів: чоловік — без згоди спадкоємців, а жінка — без згоди чоловіка (ст. 24).

Очевидно, дбаючи про міцність шлюбних зв'язків, законодавець починає закріплювати особисті немайнові права міської сім'ї. За правом міста Гослар, ніхто не міг висувати звинувачення у подружній невірності перед церковним судом, крім іншого члена подружжя (ст. 18). Це був крок до формування поняття про недоторканність приватного життя.

Таким чином, норми німецького середньовічного міського права встановили коло майнових та особистих немайнових прав членів подружжя. Якщо у XII ст. жінка мала рівні з чоловіком права, то у XIII ст. коло її прав звузилося. Майно членів подружжя стає переважно спільним, ним розпоряджався чоловік. Жінки відповідали майном за борги чоловіка. Водночас обмежувалося право чоловіка розпоряджатися сімейним майном без згоди інших зацікавлених осіб, насамперед, спадкоємців. Це можна пояснити зростанням власності у міщанському середовищі, становленням і розвитком товарно-грошових відносин і уважнішим ставленням законодавця до майнових відносин.

1. *Городское* право Гослара, данное императором Фридрихом II 13 июля 1219 г. // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 118. 2. *Городское* право Фрайбурга // Средневековый город. — 1977. — Вып. 4. — С. 69, 73. 3. *Фридрих I* подтверждает и разъясняет привилегию Генриха V (3 января 1184 г.) // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 134. 4. *Фридрих II* Гогенштауфен. Пожалование городское права города Анвейлера (14 сентября 1219) // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 87. 5. *Городское* право города Дибурга // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 142. 6. *Городское* право Аугсбурга // Средневековый город. — 1981. — Вып. 6. — С. 39. 7. *Право* города Страсбурга. Второе городское право // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 112 — 113. 8. *Сорокина Н.* Средневековое общество в шифрах. — Новосибирск: Издательский дом «Сибиряк», 1994. — С. 37. 9. *Райнальд фон Дассель.* Городское право Мелебаха (31 августа 1165 г.) // Средневековое городское право

XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 94. **10.** *Право, посланное шеффенами Магдебурга городу Гёрлицу в 1304 году* // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1981. — С. 402. **11.** *Фридрих II Гогенштауфен. Городское право Берна* // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 137. **12.** *Городское право Мюнстера* // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 149. **13.** *Право города Бремена. Право городской черты* // Средневековое городское право XII — XIII веков. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 87.